

ЧЕРНИШОВА Ю. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДТВОРЕННЯ ЛАТИНОМОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У СУЧАСНИХ ІТАЛІЙСЬКИХ РЕЛІГІЙНИХ ТЕКСТАХ

У статті досліджено особливості відтворення латиномовних елементів при перекладі сучасних італійських релігійних текстів українською мовою. Проаналізовано причини збереження латинської спадщини в мовокористуванні Римсько-католицької церкви в Україні, що відображається в українських перекладах.

Ключові слова: переклад релігійних текстів, латиномовні елементи.

В статье исследуются особенности перевода латинскоязычных элементов, содержащихся в современных итальянских религиозных текстах, на украинский язык. Проанализированы причины сохранения латинского наследия в языковой практике Римокатолической церкви на Украине, что отображается в украинских переводах.

Ключевые слова: перевод религиозных текстов, латинскоязычные элементы.

The Article provides research on the peculiarities of translation to the Ukrainian language of the Latin Language elements, present in modern Italian religious texts. Analysis is given on the causes of preserving Latin heritage in language practice of Rome Catholic Church in Ukraine, reflected in Ukrainian translations.

Key words: translation of religious texts, Latin language elements.

Актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою у перекладознавчих розвідках внаслідок активізації релігійного життя в Україні та збільшення кількості перекладної італійської літератури на релігійні теми, необхідністю вдосконалення методик перекладу релігійних текстів українською мовою та визначення засад перекладу сучасних релігійних текстів.

Оскільки сучасні італійські релігійні тексти – це головним чином релігійні тексти, створені в рамках західної католицької традиції (римо-католицької), то в подальшому під назвою “релігійний текст” будемо розуміти *сучасний релігійний текст, написаний в рамках католицької конфесії*.

Вкраплення латинських лексем, висловів, виразів, цитат є характерною ознакою сучасного італійського релігійного дискурсу. Головним чином у документах Папи Римського та Святого Престолу, а також у богословських творах католицьких авторів (меншою мірою і в інших релігійних текстах) зустрічається чимала кількість латиномовних елементів. З огляду на латинське коріння італійської мови такі елементи автори італійських текстів часто залишають без

пояснень, розраховуючи на можливість їхнього розуміння читачем.

Загалом, серед способів відтворення латинських слів і виразів в українських перекладах найчастіше спостерігається збереження латиномовних елементів, після яких (часто в дужках або у виносках) надається переклад: *La giusta risposta all'interrogativo sull'uomo, infatti, è Cristo, il Redemptor hominis [4:140] – Бо правильною відповіддю на питання про людину є Христос, Redemptor hominis – Відкупитель людства [5:118]; *slancio missionario ad gentes [6] – місійний запал іти до народів (ad gentes) [7:115]; *coloro che furono le dramatis personae della caduta originale [4:182] – ті, хто був dramatis personae первородного гріха (виноска: *Дійовими особами (лат.)) [5:152]; *È Lui a permetterci di penetrare nelle profondità del mysterium Crucis [4:17] – Це він дозволяє нам проникнути в глибини mysterium Crucis* (виноска: *Таїнства Хреста (лат.)) [5:21].****

Іноді в італійському оригіналі спочатку надається латинське слово чи вираз, а потім – його італійський переклад. Перекладачі зберігають таку структуру і в українському перекладі, подають латинський вислів, і після нього – його український переклад: *Sant'Agostino con la sua straordinaria perspicacia caratterizzò la natura di questo peccato con la seguente formula: “amor sui usque ad contemptum Dei – amore di sé fino al disprezzo di Dio” [4:17] – Святий Августин надзвичайно проникливо схарактеризував природу цього гріха такою формулою: “amor sui usque ad contemptum Dei – любов до себе аж до зневаги Бога” [5:20]; *La Chiesa in Europa e in tutti i continenti deve rendersi conto del fatto di essere, sempre e dovunque, Chiesa missionaria (in statu missionis) [4:141] – Церква в Європі й на всіх континентах має усвідомити той факт, що вона завжди і всюди є Церквою місійною (in statu missionis) [5:119].**

За нашими спостереженнями, навіть у тих випадках, коли перекладач надає переклад, він переважно зберігає і латинські слова та вирази.

Деякі назви, як, наприклад, назва молитви “*Ave Maria*”, гасло Папи Римського Івана Павла II “*Totus tuus!*”, відповідь Діви Марії в момент Благовіщення “*Fiat!*” широко вживаються в українському релігійному дискурсі саме в латинському варіанті. Перекладачі зберігають їх без змін або надають поруч український переклад: *sciogliersi nelle lodi per la Vergine Santa, sia nella splendida preghiera*

della Salve Regina [8] – славити Пресвяту Діву чудовою молитвою Salve Regina [9:37]; sullo sfondo delle parole Ave Maria [8] – на канві слів Ангельського Привітання (Аве Марія) [9:2]; A sua volta, tutta l'umanità è come racchiusa nel fiat con cui Ella prontamente corrisponde alla volontà di Dio [8] – Все людство ніби охоплене отим fiat – “нехай станеться”, яким Вона з готовністю відповідає на волю Бога [9:20].

Український перекладач фрази *Quante grazie ho ricevuto in questi anni dalla Vergine Santa attraverso il Rosario: Magnificat anima mea Dominum!* з апостольського послання Івана Павла II “Святий розарій” [8] вирішив не перекладати латинську фразу: *Скільки ж благодатей я отримав у ці роки від Пресвятої Діви через розарій! Magnificat anima mea Dominum!* [9:2], хоча відомий і український еквівалент назви величальної пісні Діви Марії “Величає душа моя Господа!”, оскільки існує загальноприйнятий варіант цієї молитви українською мовою. Таке перекладацьке рішення може ускладнити сприйняття тексту недостатньо підготовленим читачем.

Збереження в перекладі латинських назв ватиканських документів, наприклад, папських енциклік, послань, листів є концептуальним. Чимало таких документів і досьогодні пишуться латиною, і перші слова, наприклад, енциклік, стають назвою самої енцикліки. Найчастіше в перекладі такі назви навіть не перекладаються. Можуть зустрічатися випадки подання латинської назви з її перекладом: *la grande enciclica di Leone XIII Rerum novarum del 1891 [4:55] – велика енцикліка Лева XIII Rerum novarum* 1891 року (Виноска: *До нових речей (лат.)) [5:54]; Paolo VI nella Lettera apostolica Octogesima adveniens torna alla questione [4:55] – Павло VI в Апостольському посланні Octogesima adveniens* повертається до проблеми (виноска: *З приходом вісімдесятниці (лат.)) [5:55]. Випадки надання тільки перекладу зустрічаються рідко: *Il Concilio Vaticano II ha detto molto su questo tema in tutto il suo insegnamento e, in particolare, nelle Costituzioni Lumen gentium e Gaudium et spes [4:95] – Другий Ватиканський Собор чимало сказав на цю тему в своєму навчанні, а зокрема в конституціях Світло народів та Радість і надія [5:85]. Часто в перекладі залишається назва латиною, а сам переклад вводиться прийменником “про...”: *Lettera enciclica Fides et Ratio [10] – Енцикліка Fides et Ratio... про співвідношення віри й розуму [11]; Lettera apostolica Rosarium Virginis Mariae [8] – Rosarium***

Virginis Mariae Апостольське послання... про святий розарій [9].

Початкові та кінцеві латинські фрази Папських звернень *Urbi et Orbi* також є концептуальними. Вони, хоча і перекладаються українською мовою, відтворюються також і в їхній латинській версії: *Descendit de caelis Salvator mundi. Gaudeamus! È disceso dal cielo il Salvatore del mondo. Rallegramoci!* [12] – в перекладі: *Descendit de caelis Salvator mundi. Gaudeamus!* – *Зійшов із Неба Спаситель світу. Радіймо!* [13]. Часто вони взагалі не перекладаються: *Per questo noi lo preghiamo: Salvator mundi, salva nos!* [12] – *Тому ми молимося: Salvator mundi, salva nos!* [13].

Отже, хоча в українському католицькому дискурсі в більшості випадків латинські вирази неможливо залишати без перекладу, тим не менш, перекладачі переважно зберігають і їхню оригінальну форму, що призводить до розширення тексту перекладу.

Звичайно, католицька релігійна лексика має глибоке коріння в латинській мові, яка була і залишається одним із головних джерел, з яких чимало слів прийшло до релігійної католицької лексики. Як зазначалося вище, весь релігійний дискурс знаходиться під значним впливом літургійної мови. На характер і специфіку мовокористування в сучасному італійському релігійному дискурсі, безсумнівно, великий вплив справило використання латини: тисячорічний спадок мовної латинської традиції зумовлює характер сучасних перекладів як у літургії та в біблійних текстах, так і в будь-яких християнських текстах, написаних у рамках католицької традиції.

Втім, минуло більше сорока років з моменту введення до богослужіння національних мов. Прийняття рішення про ширше впровадження національних мов до практики мовокористування в Католицькій церкві стало наслідком літургійного руху в багатьох як західних, так і східних країнах [1:209]. Напрямок включення до культури латинської церкви культур інших народів, прийнятий II Ватиканським Собором, який згодом отримав назву “інкультурація”, стимулював створення перекладів. На сьогоднішній день є більше 350 офіційно прийнятих мов богослужіння в Католицькій церкві. Латинська мова не має для українських віруючих такого ж значення, як латинська мова для італійців. І, тим не менш, Римсько-католицька церква (РКЦ) в Україні не відмовляється від своєї латинської спадщини.

Слід сказати, що латина залишається офіційною мовою Апостольського Престолу до сьогодні, хоча офіційна мова Ватикану не визначена нормами права. Основний варіант офіційних документів Святого Престолу, як правило, друкується латиною. Типові видання біблійних і літургійних текстів також публікуються латиною. З латинським текстом Біблії *Nova Vulgata* мають бути узгоджені біблійні переклади. Оскільки з часів Реформації Католицька церква категорично стверджувала винятковість латини у сфері літургійної практики римського обряду, богослужбова функція латини зіграла вирішальну роль у формуванні відношення до латини як до сакральної мови, засобу спілкування з Богом, власної мови Церкви.

Іноді помилково стверджують, що Собор відмінив використання латини в богослужінні. Насправді стрімке зникнення латини з католицького богослужіння не було санкціоновано духовною владою, але стало наслідком об'єктивних процесів, зумовлених активною взаємодією Церкви із сучасним світом. II Ватиканський Собор пробудив тенденцію до знищення різниць між духівництвом та мирянами, і латина стала сприйматися як ознака кастовості, а використання латини в літургії вважалось надмірною прихильністю до традиції, що могло означати неповне прийняття духу оновлення (духу *aggiornamento*).

Тим не менш, II Ватиканський Собор наполягав на збереженні достоїнства латини: “за винятком випадків, передбачених партикулярним правом, у латинських обрядах має зберігатися використання латинської мови” [2:36]. Разом з тим, за десять–п'ятнадцять років латина практично повністю зникла із повсякденної літургійної практики Католицької церкви. На її місце прийшли богослужбові переклади національними мовами, що призвело до численних варіацій як у змісті, так і в структурі богослужіння, часто з невідповідностями до тексту латинського оригіналу. Ситуація, що склалася, змусила Конгрегацію богослужіння та дисципліни таїнств видати в 2001 році інструкцію щодо принципів перекладу богослужбових книг *Instructio “Liturgiam authenticam” de usu linguarum popularium in libris liturgiae romanae edendis*. У 2007 році вийшло апостольське напоумлення Папи Бенедикта XVI *Sacramentum Caritatis*, яке заохочує до вживання латини в літургії, особливо в контексті міжнародних богослужінь.

На наше переконання, збереження латинської спадщини РКЦ віддзеркалює намагання Церкви зберегти сакральність мови, що використовується в релігійній комунікації [3]. В ситуації, коли, напевно, повернення до латини в літургійній практиці РКЦ вже не є можливим, Церква намагається захистити мову, яку використовує для розповіді про Бога та для спілкування з Богом, та відмежувати її від повсякденної мови. Звичайно, таку позицію Святого Престолу мають брати до уваги перекладачі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Язык Церкви : Материалы Международной богословской конф. (Москва, 22–24 сентября 1998). – М., 2002. – 352 с. 2. Costituzione sulla sacra Liturgia Sacrosanctum Concilium [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.vatican.va>. 3. Чернишова Ю. О. Тенденція до архаїзації стилю в українських перекладах сучасних італійських релігійних текстів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Іноземна філологія. – Вип. 43 / відп. ред. О.І.Чердниченко. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2010. – С. 33–36.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

4. *Giovanni Paolo II. Memoria e identità. Conversazioni a cavallo dei millenni* / Giovanni Paolo II. – Rizzoli, 2005. – 229 p. 5. *Іван Павло II. Пам'ять та ідентичність. Бесіди на зламі століть* / Іван Павло II : Пер. Мар'яни Прокопович. – Львів : Літопис, 2005. – 168 с. 6. *Giovanni Paolo II. Vita Consecrata : Esortazione apostolica post-sinodale* [Електронний ресурс] / Giovanni Paolo II. – 7-a edizione. – Paoline Editoriale Libri, 2002. – 160 p. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_exhortations/documents/hf_jpii_exh_25031996_vita-consecrata_it.html. 7. *Іван Павло II. Богопосвячене життя : Апостольське післясинодальне повчання* / Іван Павло II : Пер. о. Порфірія Підручного. – Львів : Місіонер 1997. – 168 с. 8. *Giovanni Paolo II. Rosarium Virginis Mariae : Esortazione apostolica* [Електронний ресурс] / Giovanni Paolo II. – 2002, 16 ottobre. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/apost_letters/documents/hf_jpii_apl_20021016_rosarium-virginis-mariae_it.html. 9. *Іван Павло II. Святий Розарій: Апостольське послання* / Іван Павло II. – К. : Кайрос, 2003. – 47 с. 10. *Giovanni Paolo II. Fides et Ratio : Enciclica* [Електронний ресурс] / Giovanni Paolo II. – 1998, 14 settembre. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jpii_enc_1510_1998_fides-et-ratio_it.html. 11. *Іван Павло II. Fides et Ratio : Енцикліка Святішого Отця до єпископів Католицької Церкви про співвідношення віри і розуму* / Іван Павло II. – Київ-Львів : Кайрос – Свічадо, 2000. – 152 с. 12. *Giovanni Paolo II. Messaggio Urbi et Orbi Natale 2003* [Електронний ресурс] / Giovanni Paolo II. – Режим доступу : http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/messages/urbi/documents/hf_jpii_mes_20031225_urbi_it.html. 13. *Іван Павло II. Різдвяне послання Святішого отця Urbi et Orbi 2003* / Іван Павло II // Парафіяльна газета. – 2004, січень. – № 1. – С. 1.